

Etnikai változások a Nyugat-Balkánon 1991-2011¹

Reményi Péter²

ABSTRACT

Former Yugoslavia used to be one of the ethnically most heterogeneous state in Europe. During its dissolution (in which the ethnic tensions played a prominent role) in many of the successor states serious homogenization of their ethnic structures happened. The level of homogenization varied by the pre-war ethnic composition as well as the spatial level of the entity (the smaller spatial unit one observes the higher maximum homogenization one may find).

Following the end of armed conflicts the international community made efforts to re-establish the pre-war ethnic heterogeneity of the region. This can also be expected as a spontaneous movement, since during the wars mass violence forced millions of people to leave their homes. Our main question, we would like to answer in this paper, is whether the reconstruction of former diverse ethnic patterns is a successful venture or not.

We examined the accessible data of the newest censuses and used various estimations where census data is not accessible yet. Applying a mathematical method (ethnic diversity index) we counted the level of ethnic diversity for the census years in the examined territorial units and calculated the difference of them, thus arriving to the level of homogenization or diversification.

In our paper we argue that based on the accessible data the ethnic diversity of the states in the Western Balkans did not get closer to the pre-war pattern during the last decade (2001-2011). It is more likely that the new homogenized ethnic compositions should be taken as result of a “nation state-building” process.

1. Bevezetés

A Balkán-félsziget évszázadok óta kontinensünk egyik, feszültségektől leginkább terhelt térsége, a konfliktusok hosszabb-rövidebb nyugalmi periódus után újratermelődnék. A felbomló majd reintegrálódó állami terek a térség politikai földrajzi folyamatainak alapvető jellemzői (HAJDÚ Z. – ILLÉS I. – RAFFAY Z. 2007). Napjainkban a térség politikai földrajzi értelemben történelme egyik legszétaprózottabb állapotát érte el tizenegy állammal és számos állami jogosítványokkal is rendelkező, de el nem ismert területi formációval.

A térség egyik alapvető sajátossága, mely a konfliktusok kialakulásában, elterjedésében, illetve lezajlásuk módjának meghatározásában döntő fontosságú szerepet játszott a múltban és játszik ma is, az az etnikai heterogenitás, illetve az etnikai és politikai határoknak az eltérő futása. A térségben a modern nacionalizmusok megjelenése óta számos etnikai homogenizációs folyamat

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kutatás eszközbeszerzése/infrastruktúrája/egyéb, az OTKA 75624 számú projekt által biztosított forrásból valósult meg.

² Adjunktus, PTE TTK Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék.

zajlott le (kezdvé az Oszmán Birodalom visszaszorulását kísérő tömeges migrációval, a Balkán-háborúkon keresztül, az első és a második világháborúig), melynek legutóbbi fázisa Jugoszlávia felbomlásához kapcsolódik. A térség etnikai viszonyait az államok szintjén alapvetően a homogenizáció irányába mozdította el a konfliktus, bár bizonyos térségekben az állam alatti területi szinteken ellenkező folyamatok is megfigyelhetők (pl. horvátországi Krajinák) (REMÉNYI P. 2010).

A volt Jugoszlávia önállóvá vált (és váló) soknemzetiségű egységeiben szinte mindenhol etnikai homogenizáció ment végbe. A legnagyobb különbség abból adódik, hogy ez az új határokon belül, enklávék, belső etnikai határvonalak kialakulásával zajlott-e le (Bosznia-Hercegovina – továbbiakban BiH, Macedónia³), vagy a terület (ország, tartomány) „megszabadult” etnikai kisebbségétől (vagy annak egy jelentős részétől) és homogénné vált (Koszovó, Horvátország, Bosznia entitásai). Ez a változás minden esetben a meglévő, örökölt területi struktúrák átformálását idézte elő, új határok, határjellegek születését eredményezte (REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006). Egyedül Montenegró nagyon speciális etnikai-nemzeti helyzete okozott jelentős diverzifikációt, ahol a szerb, avagy a montenegrói identitás választása egyben és elsősorban politikai hitvallás a szerb-montenegrói államközösség mellett (szerb), avagy ellen (montenegrói).

A békét teremtő és azt a mai napig fenntartó nyugati államok törekednek a háború előtti etnikai viszonyok újrateremtésére. A folyamat zajlik, az eredmények viszont kétségesek. A megváltozott politikai keretek nem minden esetben felelnek meg a multikulturális és multietnikus közösségek újraalkotásának.

2. Célkitűzés

Hipotézisünk alapján, ha van Európának olyan térsége ahol napjainkban kiemelkedően fontos az etnikai hovatartozás, a nemzet, akkor az a Balkán. Ebben a térségben a nemzetté válás és a modern világra jellemző nemzetállamok létrejötte megkésett, a közelmúltban és napjainkban is születnek nemzetek (bosnyák) és (nemzet)államok (Koszovó), szeparatív nacionalizmusok feszítenek számos országot, melyek akár további etnogenezisek és államosodások irányába is mutathatnak (Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Szandzsák). Mindezen, a nacionalizmuson, mint nagyhatású eszmén alapuló folyamatok adták Jugoszlávia felbomlásának kontextusát és határozták meg alapjait.

Jelen munkánkban, mely egy nagyobb kutatási projekt részét képezi, arra keressük a választ, hogy Jugoszlávia felbomlását kísérő háborúk során lezajlott etnikai átalakulások a fegyveres konfliktust követő konszolidáció következtében, az elérhető statisztikai adatok és becslések alapján mutatnak-e bármiféle visszarendeződést az államok szintjén.

Vajon folytatódik az etnikai homogenizáció és konzerválódik a nemzetek elkülönülése, azaz a „nemzetállamosodás” folyamata? Látszólag a globalizáció következtében „határtalan” váló világban (de legalábbis Európában) ez egy az uralkodó folyamatokkal ellentétes folyamatként

³ Az állam hivatalos neve az ún. görög–macedón névita következtében FYROM – Former Yugoslav Republic of Macedonia. Mi jelen munkánkban az egyszerűség kedvéért következetesen Macedóniát használunk, mely alatt kizárólag a jelenleg létező államot értjük.

lenne értékelhető. Ugyanakkor, mint azt az utóbbi években több szakértő is kimutatta, a globalizációval és a határok elválasztó szerepének csökkenésével párhuzamosan helyi szinten – mintegy a globalizáció során erősödő multikulturalizmus ellenhatásaként és az etnoterritoriális folyamatok, mint autonómiatörekvések, szeparatív mozgalmak következtében – a határok elválasztó szerepének, az identitásnak (ezen belül az etnikai hovatartozásnak is) a jelentősége növekszik (NEWMAN, D. 2006, 2011, NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998).

Vagy másik fő lehetőségként – összhangban a nemzetközi közösség szerződésbe is foglalt (pl. Daytoni béke) törekvéseivel – megindul a konszolidálódó helyzetben legalábbis egy részleges visszarendeződés, a multikulturális terek újraelakulása? Posztháborús környezetben, ahol a migráció alapvetően kényszerű cselekedet volt, nem elképzelhetetlen, főként a nemzetközi szervezetek támogatásának igénybe vétele mellett a multietnikus terek legalábbis részleges újjászületése. Alapvető kérdés, hogy igazolható-e bármelyik folyamat statisztikailag? Jelen munkánkban erre keresünk választ.

3. A vizsgált terület lehatárolása

Munkánkban a vizsgált területet meglehetősen önkényesen határoljuk le, melynek okai többrétűek. A címben is szereplő Nyugat-Balkánt⁴, mint földrajzi kategóriát, magunk sem tartjuk szerencsésnek, de a köznyelvben meghonosodott, így alkalmazzuk mi is. Ugyanakkor vizsgálatunkban nem térünk ki a Nyugat-Balkán részét képező Albániára, hiszen az általunk vizsgált terület etnikai folyamatainak jellegadó tényezője mindenekelőtt Jugoszlávia felbomlása és az azt kísérő politikai és fegyveres konfliktusok voltak, mely Albániát értelemszerűen csak indirekt módon érintette.

Jugoszlávia, illetve az ebből képzett földrajzi kategóriák (ex-, volt- stb.) használata szintén nem lenne pontos, hiszen a fenti logika miatt nem vizsgáljuk Szlovéniát sem, ugyanis a legfejlettebb és legnyugatiasabb egykori Jugoszláv tagköztársaság különböző, itt most nem részletezett okok miatt, szintén „kimaradt” a szövetségi állam felbomlását kísérő etnikai konfliktusokból, gyorsan „európaivá” vált és maga mögött hagyta a Balkánt. Mindezen túl a jugoszláv tagköztársaságok közül a legegyneműbb etnikai összetétellel bírt, területén etnikailag meghatározott konfliktusok és átalakulások statisztikailag vizsgálható mértékben nem zajlottak. A fentiek alapján az *1. táblázatban* foglalt területek jelentik vizsgálatunk földrajzi kereteit.

⁴ Az Európai Unió bürokráciája által megalkotott és használt fogalom Albániát, illetve az egykori Jugoszlávia utódállamait takarja Szlovénia nélkül. A lehatárolás alapja a XX. század végi politikai átmenet minősége és az euroatlanti integrációs folyamatok előrehaladása volt. Így a Nyugat-Balkán volt a problémás, polgárháborús, mély társadalmi és politikai válság által sújtott terület, szemben Délkelet-Európa többi államával.

név	összlakosság	főbb etnikumok és arányuk 2011-ben (%)				
Szerbia ⁵	7 186 862	szerb 83,32	magyar 3,53	roma 2,05	bosnyák 2,02	albán ⁶ 0,08 (1)
Ószerbia ⁷	5 255 053	szerb 88,8	bosnyák 3,97	roma 2,17	vlach 0,97	albán 0,06
Vajdaság	1 931 809	szerb 66,76	magyar 13	szlovák 2,6	horvát 2,44	roma 2,19
Horvátország	4 284 889	horvát 90,42	szerb 4,36	bosnyák 0,73	olasz 0,42	albán 0,41
BiH ⁸	3 791 622	bosnyák 54/48	szerb 32,5/32,6	horvát 11,5/14,6		
FBiH ⁹	2 371 603	bosnyák 69	horvát 20,9	szerb 4		
RS ¹⁰	1 326 991	szerb 83,2	bosnyák 13,2	horvát 2,5		
Macedónia ¹¹	2 022 547	macedón 64,18	albán 25,17	török 3,85	roma 2,66	szerb 1,78
Koszovó ¹²	1 800 000	albán 89,61	szerb 1,47 (5)	roma 2	bosnyák 1,5	török 1
Montenegró	620 029	Montenegrói 44,98	szerb 28,73	bosnyák 8,65	albán 4,91	muszlim 3,31

1. táblázat: A vizsgált terület államainak és egyes szubnacionális területi egységeinek etnikai összetétele¹³

(Szerkesztette: Reményi Péter)

4. Szakirodalmi áttekintés

A vizsgált térség, az egykori Jugoszlávia felbomlása következtében újra a tudományos, közte a geográfiai vizsgálatok középpontjába került és csökkenő intenzitással ugyan, de napjainkig ott is maradt. Az érdeklődés számos tudományterület felől megnyilvánult, melyek közül a délszláv konfliktus jellegadó tényezője miatt jelentős az etnikai kérdésekkel foglalkozók aránya. A

⁵ Szerbia alatt a továbbiakban, ha máshogy nem jelöljük, a Szerb Köztársaságot értjük Koszovó területe nélkül (Koszovó és Szerbia közti vitára ehelyütt nem térünk ki).

⁶ A többségében albánok lakta Bujanovac és Preševo lakói bojkottálták a népszámlálást. Becslések szerint az albán lakosság aránya 1%.

⁷ Ószerbia alatt Szerbiának a Vajdaság Autonóm Tartományon kívüli részét értjük.

⁸ Bosznia-Hercegovina és entitásai etnikai összetételére csak becslések állnak rendelkezésünkre, melyet a 2013 folyamán tartott censust felügyelő civil szervezetek (HVG 2013), illetve a boszniai média (Dnevni Avaz 2014) tettek közzé. Ahol két érték szerepel, ott az első a HVG a második a Dnevni Avaz által közölt adat. Az entítások adatait a Dnevni Avaz alapján közöljük.

⁹ Bosznia-hercegovinai Föderáció: Bosznia-Hercegovina területének 51%-án, a Daytoni béke értelmében kialakított entitás. Határai (entitásközi határ) legnagyobbbrészt az 1995 eleji frontvonalakat követik. Területén a bosnyák és a horvát etnikum él abszolút többségben, mely jelentős mértékben már a háborús migráció következménye. A két etnikum számbeli különbségének ellensúlyozására az entitás területén tíz kantont hoztak létre. Bővebben lásd pl.: JUHÁSZ J. ET. AL. 2003, REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006.

¹⁰ Boszniai Szerb Köztársaság: Bosznia-Hercegovina területének 49%-án, a Daytoni béke értelmében kialakított entitás. Területén a lakosság abszolút többségét a szerb etnikum alkotja, így a Föderációval ellentétben nem volt szükség decentralizációra.

¹¹ Macedóniában 2002-ben tartottak utoljára népszámlálást, a táblázat ezen adatokat tartalmazza.

¹² Koszovóban a szerb közösség egy része bojkottálta a népszámlálást, az EBESZ becslései alapján arányuk 5%.

¹³ A fentiek kivételével az adatok forrása minden esetben az adott ország statisztikai hivatalának honlapja.

kutatások mind a hazai mind a nemzetközi geográfiában tetten érhetőek és kiterjednek történeti/néprajzi megközelítésre (VÉGH A. 2010a, 2010b), a politikai konfliktus etnikai hátterének megvilágítására (KOC SIS K. 1993), és a háborús és poszt-háborús demográfiai változások értékelésére is (Ó TUATHAIL, G. – DAHLMAN, C. 2005, BOTTLIK ZS. 2007a, 2007b, KOC SIS K. 2005, 2007, KICOŠEV, S. – KOC SIS K. 1998, REMÉNYI P. 2010, BOCHSLER, D. – SCHLÄPFER, B. 2013). A nagytérségek (egykori állam, utódállamok) átfogó kutatása mellett számos mikrotérségi vizsgálat is napvilágot látott (GLAMUZINA, M. – ŠILJKOVIĆ, Ž. – GLAMUZINA, N. 2005, HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2010).

Meglehetősen kevés azonban azon munkák köre, melyek a klasszikus demográfiai/etnikai statisztikákon túlmenően matematikai eszközökkel igyekeznek értékelni a végbement folyamatokat. Jelen munkában a térség etnikai változásai kapcsán egy keveset használt módszer segítségével igyekszünk új megvilágításba helyezni a folyamatokat. Nem a módszer tévedhetetlensége, avagy pontossága adja fő előnyét, hanem az, hogy összehasonlítható adatokat/értékeket generál, így teszi lehetővé Jugoszlávia felbomlása után önállóvá váló államok etnikai változásainak összevetését.

5. Eszközök, módszerek és adatforrások

Mivel szinte minden térséget érintett az etnikai átrendeződés, melyben minden népcsoport részt vett, ezért az ún. diverzitási index változását vizsgáltuk. Erre a több megfelelő matematikai formula közül a Bajmócy Péter által a hazai geográfiában meghonosított (eredetileg a biológiában a társulások fajváltozatossága bemutatására kidolgozott) ún. Simpson-féle diverzitási index használatát választottuk (BAJMÓCY P. 2004). Ez megmutatja, hogy egy közösségben egy adott etnikumhoz tartozó ember mekkora eséllyel találkozik azonos, illetve más etnikumhoz tartozó személlyel. Az alábbi matematikai képletet alkalmazva 0 és 1 közötti értékekhez jutunk, ahol a 0 jelenti a teljesen homogén népességet, míg az 1 azt a csoportot, ahol mindenki más etnikumhoz tartozik. Az index legfontosabb értéke, hogy lehetővé teszi, hogy az egykori tagköztársaságokban összehasonlíthatók legyenek a folyamatok, ugyanis az etnikumok többszereplős és többirányú változásai lehetetlenné teszik a hagyományos etnikai földrajzi összehasonlítást. Ugyanezt a módszert használtuk korábban az 1991 és 2001 közötti változások feltárásához, melynek köszönhetően egy hosszabb idősor adatainak vizsgálata is biztosított volt.

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}$$

Ahol, L: a területegység össznépessége

e1, e2,...en: az egyes nemzetiségekhez, etnikai csoportokhoz tartozók száma

EDI: etnikai diverzitási index

Input adatként – ahol lehetett – a hivatalos népszámlálásokra támaszkodtunk, mind az 1991-es, mind a 2001 és 2011 körüli (nem minden országban volt ugyanabban az évben a népszámlálás, illetve áll rendelkezésre becslés) adatok esetében. Az 1991-es adatfelvétel azonos módszertan szerint zajlott (ez volt az utolsó jugoszláv népszámlálás), ugyanakkor az albán lakosság ezt széleskörűen bojkottálta, a jugoszláv hatóságok azonban ennek ellenére becsléseket készítettek az albán többségű területekről. A 2001-es adatsorok esetében több helyütt csak becslésekre támaszkodhattunk, aminek következményeként a koszovói adatok esetében (az EBESZ akkori becslései alapján – OSCE 2005-2006) meglehetősen nagy anomáliák voltak tapasztalhatók. Ez magyarázza a koszovói diverzitási index atipikus viselkedését.

A legújabb népszámlálások kapcsán Bosznia-Hercegovina esetében – 2013 októberére halasztották a 2011-es népszámlálást – még nem rendelkezünk végleges adatokkal. A statisztikai hivatal azonban nyilvánosságra hozta az összlakosságot, az entitásonkénti lakosságszámot, valamint több napilap is közölt (egymástól eltérő) nem hivatalos etnikai összetételt (HVG 2013, Dnevni Avaz 2014). Elismerve, hogy ezen adatok megbízhatósága kérdéses, úgy döntöttünk, munkánkban, amíg a végleges adatok nem lesznek elérhetőek, egyaránt használjuk a Dnevni Avaz, valamint a HVG által közzétett adatokat.

Sajnálatos módon az egyik legkényesebb etnikai konstellációval bíró Macedóniában nemcsak, hogy elhalasztották, de határozatlan időre fel is függesztették a népszámlálást. Egyelőre nincsenek megbízható adataink a kényes albán-macedón egyensúly alakulásáról. A többi állam esetében többé-kevésbé rendszerben megtörtént a census 2011 folyamán, bár a montenegrói népszámlálás esetében a rendkívül sok etnikai kategória (montenegrói-szerb, szerb-montenegrói, montenegrói-bosnyák, bosnyák-montenegrói stb.) miatt szükséges volt az adatokat egyszerűsíteni. A szerb és koszovói népszámlálás esetében a szerb és albán kisebbségek (Koszovóban a szerb, Szerbiában az albán) bojkottja miatt ki kellett egészítenünk adatainkat a térségre vonatkozó becslésekkel is.

6. Eredmények

Ahogy azt már korábban is igazoltuk (REMÉNYI P. 2010), az 1991 és 2001 közötti időszakban, a térségben nagyfokú etnikai homogenizáció zajlott le, melynek során a térség etnikumai/nemzetei az elkülönülés irányába mozdultak el (2. táblázat). Helyenként ez a változás az állam szintjén kimondottan jelentős volt (pl. Horvátország), máshol ugyan jelentős volt, de elmaradt a háborús államok homogenizációs szintjétől (pl. Szerbia).

A 2001-es és a 2010-es évek elejének adatai alapján megállapítható, hogy a Nyugat-Balkánon az államok egy részének a szintjén tovább zajlik, ha lassabban is, az etnikai homogenizáció, azaz nem történik meg a háború előtti etnikai struktúrák újralakulása, rekonstrukciója. A Koszovóban megfigyelhető diverzifikáció feltehetően legnagyobb részt a 2001 körüli becsült adatok bizonytalanságának és a nemzetközi szervezetek által túlbecsült albán részarányának köszönhető, melyről 2011-ben derült ki, hogy lényegesen alacsonyabb. Bosznia-Hercegovina – becsült értékeken alapuló – diverzifikációja is további vizsgálatokat igényel, de a becslések helyessége esetén is elmondható, hogy mind az állami szint 5 százalékpontos, mind a FBiH 22 százalékpontos homogenizációja után a nem egészen 1 és 5 százalékpontos

visszarendeződés csekélynek tekinthető.¹⁴ A Boszniai Szerb Köztársaságban pedig további erőteljes homogenizáció figyelhető meg, mely összevág korábbi elemzéseinkkel a szélsőségesen etnikai alapon szerveződő entitás céljaival kapcsolatban (PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010).

Név	EDI1991	EDI2001	EDI2011	Δ EDI91-01	Δ EDI01-11	Δ EDI91-11
Horvátország	0,37	0,20	0,18	-0,17	-0,02	-0,19
Szerbia	0,36	0,31	0,30	-0,05	-0,01	-0,06
Vajdaság	0,64	0,55	0,53	-0,09	-0,02	-0,11
Koszovó	0,31	0,17	0,19	-0,14	0,02	-0,12
Montenegró	0,58	0,69	0,69	0,11	0,00	0,11
Bosznia-H.	0,68	0,63	0,64	-0,05	0,01	-0,04
FBiH	0,64	0,42	0,47	-0,22	0,05	-0,17
RS	0,60	0,34	0,29	-0,26	-0,05	-0,31
Macedónia	0,50	0,52	?	0,02	?	?

2. táblázat: Az egykori Jugoszlávia területi egységeinek etnikai változásai a népszámlálások adatai alapján számolt etnikai diverzitás változásának tükrében.
(Szerkesztette: Reményi Péter)

EDI1991 – az 1991-es census adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2001 – a 2001 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

EDI2011 – a 2011 környéki censusok és becslések adataiból számolt etnikai diverzitási index

Δ EDI91-01 – az EDI1991 és az EDI2001 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI01-11 – az EDI2001 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

Δ EDI91-11 – az EDI1991 és az EDI2011 különbségeiből számolt etnikai homogenizáció értéke

A táblázatban dőlttel szedett adatok becsült értékek!

A homogenizáció jellemzői alapján többféleképpen is csoportosíthatjuk a vizsgált államokat. Egyrészt azokban az országokban ahol eldőlt a nemzeti dominancia kérdése (azok akik „sikeresen megszabadultak” kisebbségeik jelentős részétől, vagy nem is volt etnikai alapú hatalmi vetélkedés) ott kicsi a változás, de egyértelműen a homogenizáció felé mutat (Horvátország, Szerbia). Ott ahol az etnikai dominancia kérdése nem dőlt el és valamely közösség demográfiai, gazdasági vagy egyéb tekintetben fenyegetve érzi magát, a helyzet továbbra is az erőteljes homogenizáció irányába mutat (Boszniai Szerb Köztársaság). A koszovói, statisztikai hibákra visszavezethető és a boszniai becslésekre alapozott diverzifikációtól eltekintve, tehát az államok szintjén nincs diverzifikálódás.

Ez azért is némiképp meglepő, mert mind a természetes folyamatok (kényszermigráció utáni visszarendeződés), mind a térségben meghatározó szerepet játszó nemzetközi szereplők

¹⁴ Mivel Bosznia-Hercegovinában nem elsősorban az állam etnikai összetétele homogenizálódott, hanem az entitásoké, nem is várható jelentős állami szintű diverzifikáció. Ugyanakkor a FBiH etnikai alapú kantonokra (horvát–bosnyák) bontása miatt itt a homogenizáció elsődleges terepei a kantonok voltak. Míg a boszniai szerbek különállásának területi záloga a Boszniai Szerb Köztársaság, addig a horvátoké a Föderáción belüli horvát többségű kantonok, így a fenti etnikai közösségek eltérő területi szintek etnikai homogenitásának megőrzésében érdekeltek (PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010, REMÉNYI P. 2010, REMÉNYI P. 2011).

törekvései a visszarendeződés irányába mutatnának. Mivel ez nem történik meg, felmerülhet a kérdés, hogy vajon az etnikai átrendeződést nem a háborús eseményeknél sokkal mélyebben gyökerező mozgatórugók irányítják? Nem arról van-e szó, hogy a felbomlás politikai folyamatában megszülető új államok mindegyike megindul a nemzetállammá válás útján? Azaz a fegyveres konfliktus „csak” felgyorsítja, tömegessé és erőszakossá teszi a változást, de a mélyben az államterületek és nemzeti szállásterületek egymáshoz igazításának spontán módon is bekövetkező folyamata, azaz a sokak által ma már antagonisztikusnak tartott nemzetállamosodás zajlik. Ezzel egybevágóan egyéb jellemző térségbeli folyamatok is (állam- és nemzetépítési törekvések és az ezek szolgálatába állított politikai beavatkozások a társadalmi folyamatokba és rendszerekbe, mint az oktatás, a kultúra, a szimbólumok, az ünnepek, a nyelvpolitika stb.) (HAIDER H. 2010, JUHÁSZ A. L. 2008, REMÉNYI P. 2011).

Egy másik érdekes jelenségre is felfigyelhetünk a térség etnikai átrendeződésének vizsgálatakor, ha azt összehasonlítjuk néhány közép-európai államéval. Úgy tűnik, hogy az etnikai hovatartozás a Nyugat-Balkánon sokkal fontosabb és sokkal kizárólagosabb maradt, mint a környező országokban. 2001 és 2011 népszámlálási adatainak vizsgálatakor kiderül, hogy Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában az állam szintjén, etnikai értelemben diverzifikálódik a lakosság. A változások ráadásul nem elhanyagolható mértékűek (a 2001-es és a 2011-es etnikai diverzitási indexek közötti különbségek, azaz a diverzifikáció mértéke Magyarország esetében 14–17 százalékpont, Romániában 11, Bulgáriában 10, Szlovákiában pedig 8), a változás nagysága a 90-es évek délszláv változásaival összevethető. Ezen országokban azonban a statisztikailag mért változás döntő okozója az etnikai hovatartozást nem vallók arányának ugrásszerű növekedése.¹⁵ A vizsgált államok mindegyikében szinte nulláról 10% közelébe, vagy a fölé emelkedik azok aránya, akik nem akarnak etnikai hovatartozásukról vallani. Ez a tendencia azonban a jugoszláv utódállamok egy részében nagyon alacsony (azokban ahol fegyveres konfliktusok kísérték az államosodást és erőszakkal kellett kialakítani/megvédeni a nemzeti szállásterületet – Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó), ahol tetten érhető ott is arányaiban sokkal kisebb (ahol nem kísérte háború a felbomlást – Szerbia, azon belül is kiemelten a Vajdaság, Montenegró). Azaz a térségben, a jellemző közép-európai folyamatokkal szemben a nemzeti/etnikai hovatartozás sokkal fontosabb, meghatározó maradt.

Azaz az etnonacionalista igazodás nem csökken, a közeljövőben sem várható ennek hanyatlása, melyet a népszámlálásokból levonható következtetések mellett az egyes államok jövőjével kapcsolatos bizonytalanságok is előre vetítenek. Lassan eljön az ideje, hogy Bosznia-Hercegovina immár több évtizedes patthelyzete megoldásra kerüljön, melyhez nagyon fontos lépés a 2013-as népszámlálás, melynek hivatalos részletes eredményei 2014-re várhatók. Ha beigazolódnak az előzetes eredmények és a bosnyák nemzet tényleg abszolút többségben van, az súlyos politikai kérdéseket fog felvetni, mely tovább fogja erősíteni a nemzeti/etnikai alapú politizálást mindhárom érintett alkotmányos nemzet esetében. A bosnyák nacionalizmus az állam centralizációja (területi elv), míg a szerb és horvát nacionalizmusok az etnikai csoportok különállásának védelme (nemzeti elv) mellet fognak felsorakozni. Az egymással homlokegyenest

¹⁵ Az etnikai hovatartozás meg nem vallása kapcsán ki kell térnünk arra, hogy sok esetben érkeznek hírek (melyek bizonyítottsága és bizonyíthatósága a téma politikailag kényes mivolta miatt sokszor problémás) arról, hogy a válaszok manipuláltak. A kérdezőbiztos esetleg nem kérdezi meg az etnikai hovatartozást, lebeszéli a válaszadót az általa választott kategóriáról, esetleg utólagosan befolyásolja az eredményeket, vagy egyszerűen a kérdezőbiztos nem beszél a kisebbség nyelvét, mely befolyásolja az eredményt.

ellentétes érdekek (centralizáció vs. etnikai alapú elkülönülés fenntartása vagy növelése) az etnikailag meghatározott feszültségeket a végletekig kiélezhetik.

Hasonlóan Macedóniában, ahol pont a népszámlálás várt eredményeinek fontossága és az esetleges visszaélések lehetőségei miatt függesztették fel az összeírást (nincs is kijelölt új időpont), szintén komoly feszültségeket generálhat, ha kiderül, hogy az albán lakosság jóval az összlakosság negyede fölött, avagy az alatt képviselteti magát. Az Ohridi-keretegyezményben ugyanis az albán lakosság jogait az opstinák szintjén az összlakosságon belüli arányukhoz kötötték, azaz egyik félnek sem mindegy, hogy milyen eredmények születnek, hiszen ez fogja meghatározni a kisebbségi-többségi közösségek jogait, lehetőségeit. A halogatott népszámlálástól a macedóniai albánok alapvetően azt várják, hogy a többségi macedón lakossággal szemben rájuk jellemző magasabb népszaporulat eredményei tükröződnek majd az összeírás eredményeiben, így az államon belüli arányuk növekedésére számítanak. Ez a diverzifikáció, mely a kisebbségben lévő csoport magasabb természetes szaporodási mutatóinak köszönhető, érhető tetten a legutóbbi két népszámlálás közti változás esetében is. A speciális montenegrói helyzettől eltekintve (lásd később) egyedül itt diverzifikálódott a lakosság.

Koszovó esetében a kérdés némiképp más módon merül fel. Az államon belüli vetélkedés lassan nyugvópontra látszik jutni, a jelenlegi folyamatok, ugyan nem konfliktusmentesen és nem egyenletesen, de az elkerülhetetlen konszolidáció irányába mutatnak (melynek lehet még következménye egy jelentős koszovói szerb exodus, mely sem a térség stabilitása sem a magyar érdekek szempontjából nem mellékes). Ezzel párhuzamosan azonban közép- és hosszútávon egy albán nemzeti integrációnak vagyunk és leszünk szemtanúi, ahol egy nemzetegyesítő nacionalizmus által is hajtottan, a különböző állami keretek között létező albán szállásterületek egyre intenzívebb összekapcsolódása van folyamatban. Ennek a térségbeli államokra és különösen a jelentős albán kisebbséggel rendelkezőkre komoly hatása lesz, mely szintén az etnikai/nemzeti hovatartozás mentén megmerevedő szembenállásokat erősíti.

A térség jelentős részében a politikum és a társadalmi folyamatok szinte minden szegmense etnikai alapon szerveződik. Legjellemzőbb ez azokban az államokban, ahol mind a mai napig éles a küzdelem a hatalomért (Koszovó, Bosznia-Hercegovina és entitásai, Macedónia). Etnikai pártok uralják a politikai palettát, nacionalizáltak az oktatási és kulturális rendszerek, etnikai meghatározottságú a közjavakhoz való hozzáférés szintje, azaz etnokratikus rezsimek (YIFTACHEL, O. – GHANEM, A. 2004) léteznek.

A montenegrói adatokból kiolvasható „stabilitás”, melyet a 2001-2011 közötti változatlan etnikai diverzitási index jelez, egy sajátos helyzetet tükröz. Az egyetlen utódállam, ahol jelentős diverzifikáció zajlott, igaz az 1991-2001-es viszonylatban, mely diverzitás ma is fennáll. A 2001-2011-es változatlanság legfőbb magyarázata, hogy a montenegrói és a szerb nemzet közötti distinkció sok esetben nem egyértelmű, nehezen meghatározható. A montenegrói állam függetlenné válása ráadásul nem egy etnikai alapú szembenállás keretei között, sokkal inkább politikai és gazdasági előnyök elérése miatt jött létre. Így egyik fél sem tekint ellenségként a másikra, de az 1991 után (papíron) szerbbé váló montenegróiak magas száma mutatja, hogy nincs igazán nemzeti egység az államban, melynek Szerbiával történő szakításával a lakosság jelentős része nem is ért egyet és ezt nemzeti identitásának vállalásával hangsúlyozza is. Azaz a montenegrói kategória a montenegrói szerbek „kiválásával” államnemzeti identitásból kultúrnemzetivé vált (KICOŠEV, S. – KOCSIS, K. – JORDAN, P. 2006. idézi BOTTLIK ZS. 2007b).

7. Konklúziók

A népszámlálási eredményeken alapuló vizsgálataink alapján, összefoglalva az alábbi tézisszerű megállapításokat tehetjük:

A 2001-2011 között mért etnikai homogenizációs értékek nem kiugróak ugyan, főleg nem azok az 1991-2001-es változásokkal összevetve, de a XX. század utolsó évtizedében tapasztalt jelentős homogenizáció után várható volt egy ellentétes irányú folyamat. A térségben azonban a fegyveres konfliktusok lezárulta után nincs jelentős etnikai visszarendeződés, nem sikerül állami szinten újratemetni a multietnikus és multikulturális közösségeket. Ehelyett a térségben történetileg megkésett nacionalizmusok teljesednek ki és a nemzetállamosodás politikai földrajzi jelensége érhető tetten, azaz államterület és nemzeti szállásterület egymáshoz igazodása zajlik a legtöbb esetben.

Azokban az államokban és szubnacionális terekben, ahol a hatalom kérdése az egyes etnikai csoportok között még nem dőlt el, szintén etnoterritoriális alapon szerveződő társadalmak jönnek létre, melyek egymással versengve, sokszor antagonisztikus módon élnek egymás mellett, folyamatosan magukban hordozva a kisebb-nagyobb konfliktusok kipattanásának veszélyét.

Mindezen folyamatok úgy zajlanak le, hogy ellentétesek az egységesülő Európa, elméletben várt tendenciáival (nacionalizmusok és a területiség erejének, illetve jelentőségének csökkenése) és tulajdonképpen azokkal az alapvető célokkal is, melyek hozzájárultak az Európai Unió létrejöttéhez (nemzetek közötti kiegyezés, béke, kooperáció, tolerancia stb.). Szembe mennek továbbá a nemzetközi szereplők elvárásaival, melyek a térség háború előtti etnikai térszerkezetének rekonstruálására törekednek, és azokkal az utóbbi évtizedben a térségben uralkodó folyamatokkal is, melyek az egyes államokban az etnikai diverzifikáció irányába mutatnak, és melyek keretei között egyre csökken az etnikai hovatartozást bevallók aránya.

Legfontosabb következtetésünként megállapíthatjuk, hogy az etnikai változások trendjei alapján, nem valószínű, hogy megváltozik a térségre jellemző alapvető rendezőelv, az etnikai, mely az államok politikai, gazdasági társadalmi, kulturális stb. folyamatait alapvetően befolyásolja, sok esetben determinálja. A belátható jövőben a térség államaiban továbbra is meghatározó marad az etnikai elv, azokban az országokban, ahol jelentősek az államon belüli etnikai feszültségek, az etnokratikus rezsimek fennmaradása és megerősödése várható.

A fentieket elfogadva a térség konszolidációja még hosszú folyamat, melyben egyik lehetőségként benne van a további területi szeparatizmusok bekövetkezése (Bosznia-Hercegovina, Macedónia), államok egyesülése (albánság) és legvalószínűbb forgatókönyvként a jelenlegi patthelyzet huzamosabb ideig történő fennmaradása. Ez utóbbi viszont azt is jelentheti, hogy a térség több állama számára az euro-atlanti integráció továbbra is távoli cél marad, melynek a társadalom szélesebb rétegei által történő felismerése veszélyes irányba fordíthatja a térség egyes államait.

Irodalomjegyzék

BAJMÓCZY P. 2004: A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században. – In. II. Magyar Földrajzi Konferencia, SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 16 p.

- BOCHSLER D. – SCHLÄPFER B. 2013: The Distribution of Ethnic Identities in Post-War Bosnia and Herzegovina: A New Estimation Approach. – CIS Working Paper, No. 81. Center for Comparative and International Studies, Zürich, pp. 1-22.
- BOTTLIK ZS. 2007a: Az etnikai különbségek háttere Macedóniában az átmenet éveiben. – Földrajzi Közlemények, 131. évf. 4. sz. pp. 407–418.
- BOTTLIK ZS. 2007b: Az önálló Montenegró és a montenegrói öntudat földrajzi háttere – Földrajzi Értesítő, 56. évf. 3–4. sz. pp. 333–351.
- Dnevni Avaz 2014: U BiH ima 48,4 posto Bošnjaka, 32,7 posto Srba i 14, 6 posto Hrvata 2014.01.10. Sarajevo, <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/u-bih-ima-484-posto-bosnjaka-327-posto-srba-i-14-6-posto-hrvata> Letöltve: 2014.01.14.
- GLAMUZINA, M. – ŠILJKOVIĆ, Ž. – GLAMUZINA, M. 2005: Demographic development in the town of Knin in 1991/2001 intercensal period. – Geoadria, X. évf. 1. sz. pp. 69–89.
- HAIDER, H. 2010: The Politicisation of Humanitarian Assistance: Refugee and IDP Policy in Bosnia and Herzegovina. – The Journal of Humanitarian Assistance. <http://jha.ac/2010/04/26/the-politicisation-of-humanitarian-assistance-refugee-and-idp-policy-in-bosnia-and-herzegovina> Letöltve: 2011.04.07
- HAJDÚ Z. – ILLÉS I. – RAFFAY Z. 2007: Délkelet-Európa: Államhatárok, határon átnyúló kapcsolatok, társtruktúrák. – MTA RKK, Pécs, pp. 161.
- HASANOVIĆ-KOLUTÁČZ A. 2010: Menekültkérdés Tuzla kantonban 1992 és 2008 között. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 1. sz. pp. 10–17.
- HVG 2013: Eltérnek a bosnyák népszámlálás első adatai. 2013. október 31.
- JUHÁSZ A. L. 2008: A boszniai gócpont: a folytonosság és átmenet keresztútján. – Külügyi Szemle, 2008 tavasz, pp. 47–71.
- JUHÁSZ J. – MÁRKUSZ L. – TÁLAS P. – VALKI L. 2003: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. – Zrínyi Kiadó, Budapest, 328 p.
- KICOŠEV, S. – KOCSIS K 1998: A menekültügy társadalmi-demográfiai aspektusai a Vajdaságban. – Regio, 9. évf. 3. sz. pp. 63–74.
- KICOŠEV, S. – KOCSIS, K. – JORDAN, P. 2006: Serbia (Srbija), Montenegro(Crna Gora). – In. JORDAN, P. – KOCSIS, K. et al. (eds): Ethnic Consciousness in Central and Southeast Europe around 2000. Atlas Ost- und Südosteuropa 2.9–G9, Gebr. Borntraeger Verlag, Berlin–Stuttgart, pp. 68–73.
- KOCSIS K. 1993: Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. – Teleki László Alapítvány, Budapest, 78 p.
- KOCSIS K. 2005: Délkelet-Európa térképekben. – Kossuth Kiadó, Budapest, 100 p.
- KOCSIS K. 2007: Ethnic and religious patterns. – In. KOCSIS K. (szerk.): South Eastern Europe in Maps, HAS GRI, Budapest, pp. 37–64.
- KOSTADINOVA-DASKALOVSKA, K. (é.n.): Data and Indicators of the Municipalities in Macedonia. H.n. State Statistical Office of Macedonia, pp. 66–73, 82–89.
- MONSTAT 2006: Statistical Yearbook 2006. Podgorica, 346 p.
- NEWMAN, D. 2006: The Resilience of Territorial Conflict in an Era of Globalization. – In. KAHLER, M.–WALTER, B. (eds): Globalization, Territoriality and Conflict. Cambridge, Cambridge University Press, pp. 85–110.
- NEWMAN, D. 2011: Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. – In. Wastl-Walter, D. (ed.): The Ashgate Research Companion to Border Studies. Ashgate, Farnham, pp. 33–48.
- NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998: Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. – Progress in Human Geography, 22. évf. 2. sz. pp. 186–207.
- OSCE 2005-2006: Municipality profiles of Kosovo municipalities. www.osce.org/kosovo Letöltve: 2007. 10. 19.
- Ó TUATHAIL, G. – DAHLMANN, C. 2005: Has ethnic cleansing succeeded? Geographies of minority return and its meaning in Bosnia-Herzegovina. – In. GOSAR, A. (ed.): Dayton – ten years after: Conflict resolution, co-operation. Perspectives Primorska, 26 p. <http://www.nvc.vt.edu/toalg/Website/Publish/Papers/ToalDahlmanEthnicCleansingSucceeded.pdf> Letöltve: 2008. 08. 26
- PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2010: Új állam a Balkánon: a Republika Srpska. – Földrajzi Közlemények, 134. évf. 3. sz. pp. 313–327.
- REMÉNYI P. 2010: Some Aspects of Demographic Consequences of the Breakup of Former Yugoslavia. – In. TARRÓSY, I. – MILFORD, S. (eds): The Western Balkans: lessons from the past and future prospects: a view from the Danube region. Pécs, Publikon Books, pp. 41–53.
- REMÉNYI P. 2011: An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina – Eurolimes, Vol 11. Spring, pp. 129-141.
- REMÉNYI P. – VÉGH A. 2006: Az ezredforduló határkérdései, határváltozásai a Nyugat-Balkánon. – Földrajzi Értesítő, LV. évf. 1–2. sz. pp. 195–211.
- Savezni Zavod za Statistiku 1992: Nacionalni sastav Stanovništva po opština. Statistički Bilten broj 1934. Belgrade, 43 p.
- Statistical Office of Kosovo (SOK) 2008: Demographic changes of the Kosovo population 1948–2006. Pristina, 27 p. www.ks.gov.net/esk Letöltve: 2008.09.23.

Statistical Office of the Republic of Serbia 2002: Final results of the census 2002. Population by national or ethnic groups, gender and age groups in the Republic of Serbia, by municipalities. Communication No. 295, Issue LII, Belgrade, 36 p.

VÉGH A. 2010a: A horvát-szerb kontaktzóna vizsgálatok szerb és horvát nézőpontú történeti fejlődése I. rész. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 1. sz. pp. 2–9.

VÉGH A. 2010b: A horvát-szerb kontaktzóna vizsgálatok szerb és horvát nézőpontú történeti fejlődése II. rész. – Mediterrán és Balkán Fórum, 4. évf. 2. sz. pp. 10–17.

YIFTACHEL, O. – GHANEM, A. 2004: Understanding ‘ethnocratic’ regimes: the politics of seizing contested territories. – Political Geography, 23. évf. pp. 647–676.

A demográfiai adatok forrásául szolgáló honlapok:

Bosnia-Herzegovina:

<http://www.bhas.ba/>

Federation of Bosnia-Herzegovina:

<http://www.fzs.ba/>

Republika Srpska:

<http://www.rzs.rs.ba/>

Croatia:

http://www.dzs.hr/default_e.html